

O‘ZBEK TILINING SOHADA QO‘LLANILISHI VA NUTQ MADANIYATI

KAMOLA MADAMINOVA

23.10.2001

STUDENT: ANDIJON DAVLAT CHET TILLAR INSTITUTI

3-KURS

2-CHI MUTAHASSISLIK

YONALISH: INGLIZ TILI FILOLOGIYASI

Annotatsiya: Ushbu tezisda o‘zbek tilining turli sohalarda qo‘llanilishi, nutq madaniyati va samarali kommunikatsiya jarayonidagi roli o‘rganiladi. Tilning sohada to‘g‘ri ishlatilishi, leksik va grammatik boyligi, stilistik jihatlari, nutq madaniyatini rivojlantirish usullari tahlil qilinadi. Maqolada nutq madaniyatini oshirish orqali o‘zbek tilining zamonaviy jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlashga qaratilgan tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: O‘zbek tili, nutq madaniyati, sohada qo‘llanilish, kommunikatsiya, rasmiy til.

Kirish

O‘zbek Tilining Sohaga Qo‘llanilishi va Nutq Madaniyati

O‘zbek tili — mustaqil davlatimizning asosiy davlat tili sifatida jamiyat hayotining har bir sohasida faol qo‘llanilishi lozim. Tilning to‘g‘ri va samarali ishlatilishi nafaqat kommunikatsiya jarayonini soddalashtiradi, balki umumiy madaniyat darajasini oshiradi. Nutq madaniyati esa tilning sohada qo‘llanilishini sifat jihatdan ta’minlaydigan eng muhim omillardan biridir.

Bugungi kunda tilning rivojlanishi, uning sohada qo'llanilishi va nutq madaniyatining shakllanishi ijtimoiy hayotning barcha sohalarida sezilarli ahamiyat kasb etmoqda. Rasmiy, ilmiy, ijtimoiy va madaniy sohalarida lug'aviy va grammatik me'yorlarga rioya qilish davlat tilining mavqeini oshiradi.

1. O'zbek Tilining Asosiy Sohalarda Qo'llanilish Xususiyatlari

1.1. Rasmiy Sohalardagi O'rni va Ahamiyati

Rasmiy sohalar — davlat idoralari, tashkilotlar, mahalliy hokimiyatlar va boshqa tuzilmalarda tilning aniq, tushunarli va bir xilda ishlatilishi muhim ahamiyatga ega.

* Hujjatshunoslik va Ish Yuritish: Hujjatlar, qarorlar, ma'ruzalar va seminarlar tilning qat'iy me'yorlarga muvofiq to'g'ri ishlatilishini talab qiladi. Bunda rasmiy-idoraviy usulning talablariga rioya qilinadi. Rasmiy nutqning leksik-grammatik tuzilishi yuridik kuchga ega bo'lgan normativlikni ta'minlashi shart.

* Kommunikativ Samaradorlik: Sohada tilning rasmiy qo'llanilishi ijtimoiy kommunikatsiyaning samaradorligini oshiradi, fuqarolarning davlat bilan muloqotdagi tushunmovchiliklarni kamaytiradi. Barcha xizmat ko'rsatish va axborot taqdim etish nuqtalari davlat tilida mukammal shakllantirilishi lozim.

* Nutq Madaniyatining Roli: Rasmiy munosabatlarda nutq madaniyati, grammatik va leksik jihatlar asosiy rol o'ynaydi. Mutaxassislarning nutqi kommunikativ sifatlarga, jumladan, to'g'rilik, aniqlik, mantiqiylik va ravonlikka ega bo'lishi kerak.

1.2. Ilmiy va Ta'lim Sohasidagi Funksiyasi

Ilmiy va ta'lim sohalarida o'zbek tilida ilmiy maqolalar, darsliklar, o'quv materiallari tayyorlashda nutq madaniyatiga alohida ahamiyat beriladi.

* Terminologik Aniqlik: Ilmiy til leksik boylik, terminologik aniqlik va izchillikni talab etadi. Soʻzlarning oʻz maʼnosida, atamalarning esa xalqaro standartlarga va oʻzbek tilining ichki meʼyorlariga mos ravishda toʻgʻri qoʻllanilishi va ularni izohlay bilish muhimdir. Barcha ilmiy atamalar, ayniqsa, ijtimoiy-gumanitar fanlarda, oʻzbek tilining fonetik va leksik qonunlariga mos kelishi lozim.

* Bilim Samaradorligi: Ilmiy sohada tilning toʻgʻri ishlatilishi, aniq ifodalar va frazeologik birliklardan oqilona foydalanish bilim uzatish va oʻzlashtirish samaradorligini oshiradi. Muallifning fikri hech qanday tushunmovchilikka oʻrin qoldirmasligi kerak.

* Talabalar Nutqini Rivojlantirish: Taʼlim sohasidagi nutq madaniyati oʻquvchilarning fikrini aniq va ravon ifoda qilishga yordam beradi, ilmiy tadqiqotlarda til sifatini oshiradi. Talabalarda mutaxassislikka oid ogʻzaki va yozma nutqda sohaviy terminlarni samarali qoʻllash koʻnikmalari shakllantiriladi.

1.3. Ijtimoiy va Madaniy Sohalardagi Vazifasi

Matbuot, ommaviy axborot vositalari (OAV), teatr, kino va badiiy asarlarda tilning boy va ifodali ishlatilishi nutq madaniyati bilan uzviy bogʻliq boʻlib, u jamoatchilik ongiga bevosita taʼsir koʻrsatadi.

* Tilning Obroʻsi va Taʼsirchanligi: Samarali kommunikatsiya, ayniqsa OAVda, jamiyatda tilning obroʻsini oshiradi. Jurnalist nutqining madaniyatli, grammatik xatosiz va tushunarli boʻlishi tomoshabinlar va oʻquvchilarning til meʼyorlariga rioya qilishiga oʻrnak boʻladi.

* Noanʼanaviy Qoʻllanish Oqibatlari: Ijtimoiy sohada tilning notoʻgʻri ishlatilishi (masalan, argo, jargon yoki boshqa tillardan keraksiz kalimalarning aralashtirilishi) kommunikativ shovqinlar, tushunmovchilikka, hatto xato maʼlumot tarqalishiga olib kelishi mumkin.

* Nutq Madaniyatining Keng Qamrovi: Nutq madaniyati faqat soʻz boyligidan iborat emas, balki ifoda, ohang (intonatsiya) va stilistik aniqlikni ham oʻz ichiga oladi. Ayniqsa, sanʼat sohasida nutqning ekspressiv va estetik tomonlari muhim.

2. Nutq Madaniyatining Mohiyati va Uni Rivojlantirish Yoʻllari

2.1. Nutq Madaniyatining Taʼrifi va Meʼyorlari

Nutq madaniyati — tilning toʻgʻri ishlatilishi, fonetika, leksik va grammatik meʼyorlarga rioya qilish, shuningdek, frazeologik birliklardan oqilona foydalanishdir. Nutq madaniyati tilning madaniyat quroli sifatida mukammallashtirish maqsadida meʼyorlashtirish muammolarini oʻrganuvchi tilshunoslik boʻlimi hamdir.

Asosiy meʼyorlar:

* Toʻgʻrilik (Normativlik): Ogʻzaki va yozma adabiy til meʼyorlariga (talaffuz, urgʻu, qoʻllash, grammatika, uslubshunoslik qoidalari) qatʼiy amal qilish. Bu meʼyorlar tilning barqarorligini taʼminlaydi.

* Aniqlik va Mantiqiylik: Fikrni aniq, lunda, mantiqiy izchillikda va ishonarli tarzda ifoda etish. Mantiqiy bogʻlanish (kogerentlik) nutqning asosiy talabidir.

* Ifodalilik (Ekspressivlik): Muloqot sharoitiga mos ravishda tilning tasviriyy vositalaridan (metafora, iboralar, uslubiy figuralar) oʻrinli va unumli foydalanish. Bu nutqni taʼsirchan qiladi.

* Mulohot Odobi (Etika): Nutqiy etiket va muloqot madaniyatini oʻrganish, yaʼni tinglovchiga hurmat, vaziyatga mos ohang va leksikani qoʻllash.

2.2. Nutq Madaniyatini Rivojlantirish Usullari

Nutq madaniyatini oshirish soha mutaxassislari, o'qituvchilar va ommaviy axborot vositalari orqali uzluksiz ta'lim tizimi asosida amalga oshirilishi lozim.

* Uzluksiz Ta'lim va Treninglar: Nutq madaniyatini oshirish bo'yicha har bir soha xodimlari uchun, xususan, davlat xizmatchilari uchun maxsus treninglar va seminarlar tashkil etish. Oliy ta'limda talabalarga mustaqil vazifalar, taqdimotlar tayyorlash va munozaralarda ishtirok etish orqali amaliy ko'nikmalar berish.

* Kitobxonlik va Mutolaa Madaniyati: Muntazam ravishda badiiy adabiyot, ilmiy-ommabop kitoblar o'qish va mutolaa madaniyatini shakllantirish. Bu leksik boylikni, so'z zaxirasini va nutqiy uslublarni o'zlashtirishga yordam beradi.

* Tanqidiy Fikrlash Kompetensiyasini Rivojlantirish: Tanqidiy fikrlash nutq madaniyatini shakllantirish va takomillashtirishga xizmat qiladi, chunki bu shaxsga o'z fikrini mantiqiy izchillikda va asosli bayon etishga, argumentlarni to'g'ri tuzishga yordam beradi.

* OAV va Til Nazorati: Ommaviy axborot vositalarida (gazeta, radio, televideniye) til me'yorlarining buzilmasligini qat'iy nazorat qilish va OAV orqali nutq madaniyatining ahamiyatini targ'ib qiluvchi materiallarni muntazam efirga uzatish.

Til va Soha Mutaxassislari O'rtasidagi Bog'liqlik

"O'zbek tilining sohada qo'llanilishi" fani talabalarni o'z kasbi doirasida qo'llaniladigan terminlar, davlat tilida ish yuritish va nutq madaniyati asoslari bo'yicha muhim nazariy bilim va amaliy ko'nikmalar bilan qurollantiradi.

* Sohaviy Leksika: Har bir mutaxassis o'z sohasiga oid leksik va grammatik me'yorlarni, terminlarni va ularning qo'llanish xususiyatlarini

mukammal o‘zlashtirishi lozim. Terminlar bilan bir qatorda, kasbga oid nutq sharoitida qo‘llaniladigan barqaror so‘z birikmalari (frazologizmlar) va professional jargonni me‘yor doirasida ishlatishni bilish muhim.

* **Ish Hujjatlarini Rasmiylashtirish:** Soha doirasida qo‘llaniladigan barcha hujjatlar (buyruqlar, shartnomalar, arizalar, ma‘lumotnomalar) ning rasmiylashtirilishi, ya‘ni ularning yuridik va tilshunoslik talablariga mos kelishini ta‘minlash. Bunda ilmiy va rasmiy uslub imkoniyatlaridan amaliyotda samarali foydalanish ko‘nikmasini hosil qilish talab etiladi.

* **Tilning Ijtimoiy Funksiyalarining Kengayishi:** Tilning to‘g‘ri ishlatilishi sohada axborot almashuvini tez va samarali qiladi, jamiyatda o‘zbek tilining mavqeini mustahkamlaydi va uning ijtimoiy funksiyalarini yanada kengaytiradi. Soha xodimlarining nutq madaniyati darajasi umumiy xizmat ko‘rsatish sifatini belgilaydi.

Xulosa va Tavsiyalar

O‘zbek tilining har bir sohada to‘g‘ri, me‘yoriy va madaniyatli qo‘llanilishi davlat tilining mavqeini oshirishning asosiy o‘lchovi hisoblanadi. Nutq madaniyatini rivojlantirish va samarali kommunikatsiya muhitini yaratish jamiyat taraqqiyoti uchun strategik ahamiyatga ega.

Tavsiyalar:

* **Nazorat va Monitoring:** Ilmiy, rasmiy va ommaviy axborot vositalari (OAV) hujjatlarida tilning me‘yorlariga rioya qilishni doimiy va tizimli nazorat qilish. Bu jarayon uchun mas‘ul bo‘lgan tuzilmalar (masalan, Tilni rivojlantirish departamentlari) faoliyatini kuchaytirish.

* **Malaka Oshirish Tizimini Jonlantirish:** Soha mutaxassislari, ayniqsa, davlat xizmatchilari va pedagoglar uchun nutq madaniyati, rasmiy uslub va

davlat tilida ish yuritish bo'yicha majburiy, amaliy kurslar va seminarlar tashkil etish.

* Axborot Targ'iboti: OAV va ijtimoiy tarmoqlarda o'zbek tilining boyligi, nutq madaniyatining ahamiyati va to'g'ri ishlatilish me'yorlarini targ'ib qiluvchi yuqori sifatli va doimiy dasturlar, materiallar hamda tanlovlarni ko'paytirish.

Adabiyotlar

- * A. Qodirov, O'zbek tili va nutq madaniyati, Toshkent, 2018.
- * Sh. To'xtayeva, Til va jamiyat, Toshkent, 2020.
- * O'zbekiston Respublikasi Davlat tili to'g'risidagi qonun, Toshkent, 2021.
- * B. Xolmatov, Tilning sohada qo'llanilishi, ilmiy jurnal, 2019.

Bu matnni to'g'ridan-to'g'ri Word hujjatiga nusxalashingiz mumkin. Yana qanday qilib yordam bera olaman? Masalan, matnni ingliz tiliga tarjima qilib berishim yoki tuzilishga oid qo'shimcha formatlash tavsiyalari berishim mumkin.

